

redakcja naukowa

**JADWIGA STAWNICKA
BERNARD WIŚNIEWSKI
ROBERT SOCHA**

Zarządzanie kryzysowe

Teoria, praktyka, konteksty, badania

Szczytno 2011

RECENZENCI

prof. dr hab. Hubert Królikowski, prof. dr hab. Tomasz Szubrycht

PROJEKT OKŁADKI

Grzegorz Adamiak

REDAKCJA WYDAWCY

Małgorzata Popiało — red. merytoryczna, korekta

Robert Ocipiński — red. techniczna, łamanie

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2011

ISBN 978-83-7462-288-2

Druk i oprawa:

Wydział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12–100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 89 621 51 02, fax 89 621 54 48, e-mail: wwip@wspol.edu.pl

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE (<i>Jadwiga Stawnicka, Bernard Wiśniewski</i>)	5
1. ZARZĄDZANIE KRYZYSOWE — TEORIA PROBLEMU	9
1.1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa (<i>Andrzej Wawrzusiszyn</i>).....	9
1.2. Współczesne postrzeganie zagrożeń (<i>Robert Socha</i>).....	19
1.3. Zarządzanie strategiczne bezpieczeństwem (<i>Jarosław Gryz</i>).....	31
1.4. Teoretyczne aspekty zarządzania kryzysowego (<i>Janusz Falecki</i>)	50
2. PRAKTYCZNE ZAGADNIENIA ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO	63
2.1. Prawno-organizacyjne problemy zarządzania kryzysowego (<i>Robert Socha, Arkadiusz Letkiewicz</i>)	63
2.2. Ochrona ludności a zarządzanie kryzysowe (<i>Mariola Madej</i>).....	71
2.3. Informatyczne wspomaganie procesów zarządzania kryzysowego (<i>Władysław Ryszard Sulęta</i>).....	79
3. WYMIANA INFORMACJI I JEJ SKUTKI	85
3.1. Informacyjne uwarunkowania zarządzania kryzysowego (<i>Jarosław Prońko, Arkadiusz Letkiewicz</i>)	85
3.2. Negocjacje i stres (<i>Kuba Jałoszyński, Bernard Wiśniewski</i>)	96
3.3. Konsekwencje stresu (<i>Tomasz Głuszczyk</i>).....	105
4. NEGOCJACJE POLICYJNE I KRYZYSOWE. RYS HISTORYCZNY ORAZ PERSPEKTYWY BADAWCZE (<i>Dariusz Biel</i>)	113
4.1. Definicja negocjacji kryzysowych.....	114
4.2. Rys historyczny negocjacji kryzysowych	115
4.3. Bazy danych o incydentach.....	120

4.4. Badania naukowe negocjacji kryzysowych.....	122
4.5. Aspekt komunikacyjny sytuacji kryzysowych.....	127

5. KOMUNIKOWANIE KRYZYSOWE. PERSPEKTYWY

BADAWCZE (<i>Jadwiga Stawnicka</i>).....	131
---	------------

5.1. Wstęp.....	131
5.2. Wyjaśnienie terminu „negocjacje policyjne”	131
5.3. Badania komunikacji w sytuacjach kryzysowych	133

ZAKOŃCZENIE (<i>Robert Socha, Jadwiga Stawnicka</i>)	151
---	------------

BIBLIOGRAFIA	153
---------------------------	------------

WPROWADZENIE

Katalog zagrożeń godzących w bezpieczeństwo pojedynczych osób, grup społecznych i wszelkiego typu organizacji jest zbiorem otwartym. Zazwyczaj zagrożeniom tym nie można zapobiegać skutecznie. Dlatego też niemal od zawsze podejmowano starania zmierzające do przeciwdziałania im i minimalizacji skutków ich wystąpienia, co w konsekwencji sprowadzało się do zarządzania w trudnych, krytycznych sytuacjach. Dziś to zarządzanie określa się mianem kryzysowego.

Przygotowania do zarządzania kryzysowego w państwie mają charakter systemowy. Realizują je wszystkie, wzajemnie powiązane funkcjonalnie siły i środki wykonujące zadania z dziedziny zarządzania kryzysowego, odpowiednio zorganizowane i utrzymywane w zdolności do działań. Przygotowania, o których mowa, są realizowane w zgodzie z obowiązującym prawem oraz wymaganiami podyktowanymi wyzwaniami i zagrożeniami. Proces ten jest permanentnie doskonalony. Uczestniczą w nim przywołane wcześniej siły oraz wspierające je środowiska badawcze. Ich wspólny wysiłek pozwala opracowywać rozwiązania prawno-organizacyjne na miarę potrzeb i możliwości.

Uzyskanie i utrzymanie możliwie najwyższego poziomu bezpieczeństwa stanowi z dawien dawna przedmiot zabiegów tak indywidualnych, jak i zbiorowych podmiotów życia społecznego. Dążąc do zaspokojenia tej podstawowej potrzeby jednostki i całej społeczności w toku rozwoju cywilizacyjnego, zbierają, analizują i przetwarzają różnorodne doświadczenia, „tworzą” wiedzę o bezpieczeństwie oraz o kluczowej dla niego kategorii, jaką stanowią zagrożenia. Tak gromadzona i systematycznie wzbogacana wiedza pozwala opracowywać rozwiązania (prawne, instytucjonalne, organizacyjne, techniczne i in.), które umożliwiają zapobieganie zagrożeniom bezpieczeństwa na różnych poziomach (jednostki, grup społecznych, państw, społeczności międzynarodowych), w sytuacji zaś, gdy zagrożeń tych nie sposób uniknąć (np. w przypadkach gwałtownego działania sił natury), pomaga minimalizować ich skutki i nieść efektywną pomoc poszkodowanym¹.

Rozległość zadań związanych z zarządzaniem kryzysowym jest ogromna. Dotyczą one, jak już wcześniej wspomniano, teorii i praktyki, a także badań. Ważne dla jakości zarządzania kryzysowego są także konteksty. Odnoszą się one głównie do kwestii szeroko postrzeganej informacji, jej wymiany i skutków. Tych ostatnich, których bez wątpienia jest niemało, poszukiwać należy w wielu dziedzinach — często wydających się niezwiązanymi z zarządzaniem kryzysowym.

¹ W. Fehler, B. Wiśniewski, Wprowadzenie [w:] Edukacja obronna społeczeństwa, B. Wiśniewski, W. Fehler (red. nauk.) Białystok 2006, s. 6.

Ponadczasowość omawianej problematyki skłoniła autorów niniejszego opracowania, a przede wszystkim jej redaktorów naukowych, do rozwiązania problemu badawczego, sformułowanego w pytaniu: jakie potrzeby badawcze w zakresie komunikacji wyznaczają współczesna teoria i praktyka zarządzania kryzysowego?

Na potrzeby dociekań autorów założono, że celem niniejszego opracowania jest określenie zasadniczych teoretycznych i praktycznych wyznaczników współczesnego zarządzania kryzysowego oraz ich wpływu na komunikację, a tym samym na perspektywy badawcze w tym obszarze.

Źródła uzasadnienia penetracji obszaru określonego w tytule niniejszego opracowania należy poszukiwać w zapotrzebowaniu na naukowo zweryfikowane sposoby, koncepcje i modele zarządzania kryzysowego określone przez instytucje zajmujące się tego typu zarządzaniem oraz ośrodkami akademickimi kształcącymi między innymi na ich potrzeby.

W toku wspomnianych dociekań autorzy wykorzystywali osiągnięcia naukowe wielu krajowych i zagranicznych ośrodków naukowych, ekspertów z zakresu zarządzania, także własne doświadczenia z prowadzonych samodzielnie badań oraz tych wyniesionych z pracy w instytucjach zajmujących się bezpieczeństwem, w tym zarządzaniem kryzysowym.

Zaprezentowane do tej pory zagadnienia wpłynęły na strukturę niniejszego opracowania, złożonego z pięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano teoretyczne aspekty zarządzania kryzysowego, uwzględniając w szczególności problemy bezpieczeństwa i zagrożeń, zarządzania strategicznego bezpieczeństwem.

Rozdział drugi został poświęcony zagadnieniom utylitarnym dotyczącym zarządzania kryzysowego. W tej części opracowania zaprezentowano rozwiązania prawno-organizacyjne stosowane w naszym kraju. Przedstawiono także zagadnienia związane z wypełnianiem wobec społeczeństwa służebnej roli przez organy administracji publicznej, związane z ochroną ludności. Rozdział drugi zamykają rozważania odnoszące się do wszechobecnych we współczesnym świecie systemów informatycznych, przeznaczonych do informatycznego wspomagania procesów zarządzania kryzysowego.

W rozdziale trzecim skupiono się na towarzyszących nieodłącznie zarządzaniu kryzysowemu informacjom i stresom. Treści prezentowane w tym rozdziale pozwalają na dostrzeżenie kontekstów zarządzania kryzysowego oraz jego interdyscyplinarnego charakteru, który w konsekwencji nadaje taki charakter zarządzaniu tego typu.

Dwa ostatnie rozdziały zostały poświęcone w całości perspektywom badawczym negocjacji kryzysowych i komunikacji kryzysowej. Te dwa obszary podlegające w ostatnim okresie intensywnej eksploracji zostały zaprezentowane w zbliżony sposób, z wykorzystaniem szczegółowej analizy źródeł naukowych traktujących o tych problemach, naukowo uzasadnionych perspektywach badaw-

czych. Rozważania prezentowane w rozdziałach czwartym i piątym przedstawiono w odpowiedni sposób, korespondujący ze stylem zaprezentowanym w poprzednich częściach pracy.

Na zakończenie należy zauważyć, iż udział przedstawicieli wielu ośrodków akademickich w zespole autorskim wskazuje na potrzeby dalszej naukowej penetracji obszarów zasygnalizowanych w niniejszym opracowaniu.

Jadwiga Stawnicka, Bernard Wiśniewski

1. ZARZĄDZANIE KRYZYSOWE — TEORIA PROBLEMU

1.1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa (Andrzej Wawrzusiszyn)

Bezpieczeństwo jest potrzebą, którą psychologowie lokują na jednym z pierwszych miejsc w hierarchii ludzkich potrzeb. Wartość ta rzadko była *explicite* głoszona przez ideologów oraz myślicieli w przeszłości i rzadko trafiała na rewolucyjne sztandary (nic więc dziwnego, że nie pojawia się w podręcznikach historii myśli społecznej, choć równość i wolność zajmują tam wiele miejsca). Wartość ta przez wiele wieków nie zajmowała pierwszego miejsca w projektach przebudowy społecznej może dlatego, że bezpieczeństwo jawiło się sprawą Boga i losu, nie zaś sprawą społeczeństwa, bezsilnego wobec żywiołów i plag; może dlatego, że zawsze i wszędzie najpoważniejszym argumentem obrońców *status quo* przeciwko rewolucjom i ryzykownym projektom było to, że naruszają one poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa zarówno możliwych, jak i małych — pisze Jolanta Supińska¹.

Nobilitacja tej wartości jest nierozłącznie związana z zagubieniem się człowieka w chaosie zdarzeń, nadmiarem informacji, relatywizmem, zmianą układu sił w gospodarce światowej i polityce. Narasta liczba zagrożeń niezależnych od woli człowieka, co często powoduje, iż wpłtuje się on w sytuacje, których mógłby uniknąć, gdyby nie zabrakło mu rozważań i odpowiedzialności. Potrzeba bezpieczeństwa staje się dzisiaj dotkliwym stanem braku i egzystencjalnego dyskomfortu².

Rozważania nad istotą bezpieczeństwa warto rozpocząć od stwierdzenia, iż problematyka ma tak długą historię, jak długa jest historia ludzkości. Człowiek od zawsze miał swoje bardziej i mniej żywotne potrzeby i interesy, które zderzały się z potrzebami i interesami innych ludzi, którym to potrzebom i interesom zagrażały także najzwyklejsze fizyczne siły natury (pożary, burze, powodzie, trzęsienia ziemi, mrozy i inne tego typu kataklizmy). Oprócz tych czysto zewnętrznych i fizycznych czynników trapiły człowieka już od samego początku również strachy i rozterki wewnętrzne, świadomościowe, duchowe, psychologiczne. Człowiek od zarania swych dziejów stawał zatem w obliczu zagrożeń naturalnych (fizycznych, materialnych) i duchowych (niematerialnych, irracjonalnych).

¹ Cyt. za: Wstęp [w:] Bezpieczeństwo człowieka a transdyscyplinarność, t. 1, E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpił (red.), Siedlce 2009, s. 5–6.

² Tamże.

Znamienne opisy tych zagrożeń i borykania się z nimi przez człowieka możemy spotkać w największej księdze ludzkości, czyli Biblii. Dowiadujemy się z niej, że z pierwszymi zagrożeniami człowiek spotkał się już w raju. Kuszenie przez szatana i zupełna bezbronność Ewy i Adama wobec tego skrytego zagrożenia spowodowały pierwszą wielką tragedię, jaką była konieczność opuszczenia raju przez pierwszych ludzi. Wszystkie dotychczasowe i przyszłe ludzkie kłopoty są następstwem owej beztroskiej postawy naszych praojców.

Niemal natychmiast po tym człowiek musiał zmierzyć się z kolejnymi, tym razem już ziemskimi zagrożeniami. Konflikt między Kainem a Ablem zakończył się zabójstwem. Kain poczuł się zagrożony i chociaż zabił Abła, to owo pierwsze zwycięstwo na placu boju nie doprowadziło do osiągnięcia celu strategicznego. Niezwykle ważne okazało się zapewnienie sobie ochrony w czasie największej klęski żywiołowej w dziejach ludzkości, jaką był biblijny potop. Noe trafnie ocenił zagrożenia i przygotował system bezpieczeństwa, którego głównym elementem była arka, by zapewnić przetrwanie swojego rodu wraz z niezbędnymi zasobami.

Te biblijne wydarzenia dobrze ilustrują genezę problematyki bezpieczeństwa oraz ukazują jej znaczenie i złożoność³.

Przykłady myślenia o bezpieczeństwie spotykamy także w starożytności. Najczęściej pojawiały się one w dziełach filozofów. W znanym dialogu Platona zatytułowanym „Państwo” dostrzega się, że dla bezpieczeństwa człowieka i grup społecznych bardzo duże znaczenie mają: dobre decyzje, zdrowe zmysły i zdrowe ciało, ale także powodzenie, sława i dostatek⁴.

Inny starożytny filozof Arystoteles w rozważaniach o bezpieczeństwie zwracał głównie uwagę na znaczenie przyczyn (uwarunkowań) bezpieczeństwa, podkreślając doniosłość szczególnie dwóch ich grup. Były to:

- uwarunkowania zewnętrzne (budulcowe i formalne) zależne od otoczenia,
- przyczyny wewnętrzne — zależne od rzeczy i podmiotu⁵.

W czasach nowożytnych Monteskiusz podkreślał szczególną rolę przyjaznych stosunków między ludźmi i poszanowania prawa jako warunków bezpieczeństwa. Zwracał na to uwagę także Paul Holbach — dzięki przestrzeganiu prawa mogą być chronione takie wartości, jak wolność i własność. Thomas Hobbes uważał, że z bezpieczeństwem wiążą się takie kategorie, jak: nieufność, sława i niezdrowa rywalizacja oraz wojna i bogactwo. Problematykę konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych poruszał w swoich dziełach Emanuel Kant, uwypuklając rolę takich wartości, jak: pokój, prawo i moralność, stanowiących niejako przeciwwagę dla niezdrowej rywalizacji oraz dążenia do sławy i bogactwa, a środkiem

³ Zob. S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2008, s. 16–17.

⁴ Cyt. za: M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009, s. 12.

⁵ Cyt. za: J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa*, Warszawa-Pruszków 1997, s. 208.

do ich zdobycia była wojna. Bez pokoju, prawa i moralności trudno byłoby mówić o długotrwałym bezpieczeństwie i o zrównoważonym pokoju. Przesłanie Augusta Comte'a, dotyczące roli pracy, pokoju, altruizmu, dobrobytu i szczęścia dla zapewnienia długotrwałego bezpieczeństwa, zachowuje swoją aktualność do dziś.

Zdaniem Ericha Fromma, warunkiem bezpieczeństwa jest także zdrowie społeczne, którego przejawami są: miłość, twórczość, braterstwo i indywidualność. Objawów choroby społecznej zaś upatrywał on w irracjonalizmie, destrukcji, konformizmie, narcyzmie i kazirodztwie.

Wśród wybitnych polskich myślicieli i mężów stanu, którzy podejmowali tematykę bezpieczeństwa, należy wymienić: Adama Czartoryskiego, Augusta Cieszkowskiego, Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, Pawła Włodkowica. Zwracali oni uwagę na takie wartości, jak: pokój, tolerancja, sprawiedliwość, uczciwość, prawda, moralność, edukacja itp.⁶

Szczególnie wiarygodne źródło wiedzy i mądrości przydatne w rozwiązywaniu problemów bezpieczeństwa stanowi strategia Karola Clausewitza, która się opiera na filozoficznym, polityczno-społecznym i wojskowym ujęciu właściwości i prawidłowości wojny⁷.

Procesy, jakie towarzyszą współczesnemu człowiekowi, tworzą nowe ramy życia społecznego. Przełom XX i XXI wieku zmienił świat, a wraz z tym warunki, w jakich żyje człowiek. Ewolucja pojęcia „bezpieczeństwo” i związanych z tym sposobów myślenia o bezpieczeństwie oraz sposobów zapewniania bezpieczeństwa jest faktem⁸. Szczególnie wyraźnie widać to na przykładzie bezpieczeństwa międzynarodowego. Na przełomie lat 40. i 50. XX w. uważano np., że idea bezpieczeństwa międzynarodowego wyraża właściwe każdemu narodowi, każdemu państwu pragnienie zabezpieczenia przed agresją militarną i opiera się na posiadanej przez państwo pewności, że nie będzie zaatakowane lub że w przypadku ataku otrzyma natychmiastową i skuteczną pomoc ze strony innych państw. W tym rozumieniu głównym środkiem zapewnienia bezpieczeństwa była siła wojskowa. Stopień tak rozumianego bezpieczeństwa zależał od wielkości możliwych zagrożeń i zakresu gwarancji otrzymywanych przez dane państwo. Bezpieczeństwo było wówczas pojmowane jako zewnętrzne, a więc międzynarodowe zapewnienie państwu wolności od zagrożeń, strachu i ataku. Jego prawnomiędzynarodowym odzwierciedleniem był natomiast stopień zorganizowania się społeczności międzynarodowej. Ten ostatni aspekt zachowuje swą aktualność

⁶ Zob. M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów...*, s. 12–16.

⁷ Zob. R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, Warszawa 2008, s. 18–26.

⁸ Szerzej: D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997; M. Cieślarczyk, *Psychospołeczne i prakseologiczne aspekty bezpieczeństwa i obronności*, Warszawa 1997; M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2007, s. 13–102.

jako jeden z istotnych czynników bezpieczeństwa zarówno w wymiarze międzynarodowym, jak i wewnętrznym⁹.

Wiele pozytywnych zmian odnotowywano w społeczeństwach wstępujących do Unii Europejskiej po okresie znacznego ograniczania ich suwerenności. Wskazywano już wtedy na potrzebę szerszego, kooperatywnego myślenia o bezpieczeństwie. Świadczą o tym prace i wypowiedzi Kaufmana, Dobrosielskiego i Kukułki, a także, nieco później, Kuźniara, Stańczyka, Zięby i wielu innych specjalistów zajmujących się problematyką bezpieczeństwa międzynarodowego. Zdaniem tych autorów, dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa polega zarówno na tworzeniu optymalnych warunków wewnętrznego bezkonfliktowego rozwoju istotnych składników danego systemu, jak i eliminowaniu jego ewentualnego zagrożenia zewnętrznego, co sprzyjałoby harmonijnemu, symbiotycznemu rozwojowi szerszego organizmu lub systemu. W takim rozumieniu bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne łączą się i tworzą bezpieczeństwo danego podmiotu¹⁰.

Zakres rozumienia terminu „bezpieczeństwo” systematycznie się poszerzał w wyniku rozwoju cywilizacyjnego o nieznane dotychczas wyzwania i zagrożenia oraz nowe środki i sposoby ich eliminowania¹¹. Według Janusza Stefanowicza „(...) czasy współczesne, przynosząc równolegle do postępu cywilizacyjnego rosnącą gamę zagrożeń, zmieniły zakres pojmowania bezpieczeństwa. W przeszłości rozumiane czysto militarnie, dziś rozszerzyło się na ważne aspekty niewojskowe — polityczne, ekonomiczne, ekologiczne itp. Po drugie, zmieniła się jego teleologia. Już nie tylko pierwotna wola przetrwania, ale ochrona dobrobytu państwa i jego obywateli, obrona wolności i tożsamości — także ustrojowej — składają się na funkcje polityki bezpieczeństwa. Wreszcie po trzecie, znacznie silniej niż w przeszłości występuje zależność między bezpieczeństwem narodowym i łaodem, czyli bezpieczeństwem międzynarodowym”¹². Podobny pogląd prezentuje między innymi Stefan Korycki, który uważa, że „współczesna koncepcja bezpieczeństwa obejmuje — jak się powszechnie przyjmuje — znacznie szerszy wymiar niż w przeszłości. Dzisiaj bezpieczeństwo to także ekonomiczne zależności i współzależności, kwestie zasobów surowcowych, ekologii, demografii, sprawy społeczne i humanitarne, zagadnienia związane z zachowaniem narodowej tożsamości i zapewnieniem właściwego udziału w rozwoju cywilizacyjnym współczesnego świata. Istotę zjawiska bezpieczeństwa należy widzieć w jego związku ze zjawiskiem zagrożenia, które oznacza z jednej strony pewien stan psychiczny lub świadomość

⁹ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów...*, s. 27–28.

¹⁰ Tamże, s. 33.

¹¹ Zob. R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 170.

¹² J. Stefanowicz, *Przedmowa* [w:] *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, J. Stańczyk (red.), Warszawa 1996, s. 7.

ciowy wywołany postrzeganiem zjawisk, które subiektywnie ocenia się jako niekorzystne lub niebezpieczne, a z drugiej strony czynniki obiektywne, powodujące stany niepewności i obaw¹³. Obecnie bezpieczeństwo jest coraz bardziej różnorodne, kompleksowe, a jego zagrożenie — znacznie trudniejsze do przewidzenia. Zwiększa się liczba podmiotów, które mogą w brać udział w jego zapewnieniu¹⁴.

Bezpieczeństwo można określić jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności; stan i poczucie pewności, wolności od zagrożeń, strachu lub ataku. Ponieważ „stan” bezpieczeństwa jest niemierzalny, więc zasadniczą kwestią w zapewnieniu bezpieczeństwa jest jego postrzeganie przez społeczeństwo i władze państwa. Owe postrzeganie stanu bezpieczeństwa może, w wyniku analizy obiektywnych i subiektywnych aspektów zagrożenia, przybrać — zdaniem szwajcarskiego politologa Daniela Freia — następujące postaci:

- braku bezpieczeństwa — wówczas, gdy występuje duże rzeczywiste zagrożenie, a postrzeganie tego zagrożenia jest prawidłowe,
- obsesji — gdy nieznaczne zagrożenie jest postrzegane jako duże,
- fałszywego bezpieczeństwa — gdy zagrożenie jest poważne, a postrzegane bywa jako niewielkie,
- bezpieczeństwa — gdy zagrożenie zewnętrzne jest nieznaczne, a jego postrzeganie prawidłowe¹⁵.

Bezpieczeństwo rozumiane jest także jako proces, czyli wynik ciągłej działalności jednostek, społeczności lokalnych, państw czy organizacji międzynarodowych na rzecz osiągnięcia pożądanego stanu bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jest zarazem stanem i procesem¹⁶.

Kolejne znaczenie bezpieczeństwa to naczelna potrzeba i wartość człowieka i grup społecznych a zarazem ich najważniejszy cel. Jest ono pierwotną, egzystencjalną potrzebą jednostek, grup społecznych, wreszcie — państw. Idzie przy tym nie tylko o przetrwanie integralności czy niezawisłości, lecz także o bezpieczeństwo rozwoju, który zapewnia ochronę i wzbogacenie tożsamości jednostki czy narodu. Owo bezpieczeństwo zależy od tego, co dzieje się wokół nas, od środowiska zewnętrznego, z którego mogą pochodzić ewentualne zagrożenia; zależy także od nas samych — naszego zdrowia i gotowości sprostania takim zagrożeniom¹⁷.

Z kolei Ryszard Zięba proponuje dwa sposoby rozumienia pojęcia „bezpieczeństwo”: wąski — czyli bezpieczeństwo jako brak zagrożeń oraz szerokie —

¹³ S. Korycki, *Bezpieczeństwo polityczne* [w:] *System bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1993, s. 53–54.

¹⁴ Por. J. Kaczmarek, *Współczesne bezpieczeństwo*, Warszawa 2008, s. 136.

¹⁵ R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski...*, s. 8; cyt. za J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie...*, s. 17.

¹⁶ Por. J. Stefanowicz, *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, Warszawa 1984, s. 18.

¹⁷ R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, *Podstawy bezpieczeństwa narodowego...*, s. 8–9.

czyli aktywne kształtowanie wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji państwa w taki sposób, aby zapewnić pewność jego przetrwania oraz możliwość rozwoju¹⁸. Do tego drugiego sposobu pojmowania idei bezpieczeństwa odwołuje się Jerzy Stańczyk, wymieniając dwa zasadnicze składniki bezpieczeństwa: gwarancje nienaruszalnego przetrwania danego podmiotu oraz swobody jego rozwoju. W potocznym ujęciu ogranicza się bezpieczeństwo do zapewnienia przetrwania — co jest efektem ułomnego, tzw. negatywnego rozumienia bezpieczeństwa. Pozytywne rozumienie bezpieczeństwa natomiast opiera się na zespoleniu obydwu składników bezpieczeństwa, to jest zapewnienia przetrwania oraz swobody rozwoju danego podmiotu. Według przywołanego badacza istotą bezpieczeństwa opartego na gwarancjach nienaruszalnego przetrwania i swobodach rozwojowych jest pewność. Jest ona bowiem warunkiem istnienia obu tych składników i może być obiektywna lub subiektywna. Bezpieczeństwo w syntetycznym ujęciu można więc określić jako obiektywną pewność gwarancji nienaruszalnego przetrwania i swobód¹⁹.

Stanisław Koziej ujmuje istotę bezpieczeństwa w sensie praktycznym. „Jeśli mówimy o dynamicznym zjawisku (procesie) bezpieczeństwa danego podmiotu, mamy na myśli tę dziedzinę jego aktywności, która zmierza do zapewnienia możliwości przetrwania, rozwoju i swobody realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach, poprzez wykorzystywanie okoliczności sprzyjających (szans), podejmowanie wyzwań, redukovanie ryzyka oraz przeciwdziałanie (zapobieganie i przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów²⁰.

O złożoności kategorii bezpieczeństwa świadczyć może różnorodność jego rodzajów wyodrębnianych w licznych typologiach²¹. Uogólniając, przyjąć moż-

¹⁸ Zob. K. Liedel, *Zwalczanie terroryzmu międzynarodowego w polskiej polityce bezpieczeństwa*, Warszawa 2010, s. 10.

¹⁹ Por. J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie...*, s. 19.

²⁰ S. Koziej, *Miedzy piekłem a rajem...*, s. 7.

²¹ Wybrane typologie: R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 3–4; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje — struktury — funkcjonowanie*, Warszawa 1999, s. 30–32; K.A. Wojtaszczyk, *Istota bezpieczeństwa państwa a proces integracji europejskiej* [w:] *Bezpieczeństwo Polski w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, K.A. Wojtaszczyk (red.), Warszawa 2002, s. 10; *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, R. Jakubczak (red.), Warszawa 2004, s. 60; R. Jakubczak i inni, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa 2006, s. 457; L.W. Zacher, *Bezpieczeństwo ekologiczne i społeczne* [w:] *Europa — kontynent ryzyka? Społeczne, polityczne i normatywne uwarunkowania bezpieczeństwa w Europie*, M. Bożek, M. Troszyński (red.), Warszawa 2007, s. 17–18; P. Mickiewicz, K. Kubiak, *Wstęp* [w:] *NATO w dobie transformacji. Globalny system bezpieczeństwa a próby utrzymania Pax Americana*, P. Mickiewicz, K. Kubiak (red.), Toruń 2008, s. 7.

na, że wspólne jest systematyzowanie rodzajów bezpieczeństwa w trzech zasadniczych wymiarach: podmiotowym, przedmiotowym i procesualnym (zwanym też perspektywicznym lub funkcjonalnym). Jest to wynik koncepcji zaproponowanej przez Józefa Kukulkę²².

W wymiarze podmiotowym bezpieczeństwo odnosi się do uczestników życia społecznego, których przybywa (jednostki, grupy społeczne, narody, państwa, niepaństwowi uczestnicy stosunków międzynarodowych i społeczność międzynarodowa). Odchodzi się więc od państwowocentrycznego pojmowania bezpieczeństwa, co skutkuje między innymi koniecznością poszerzenia katalogu chronionych wartości. Zwolennik szkoły „społeczności światowej” Ken Booth w ogóle odrzuca państwo jako najważniejszy podmiot badań nad bezpieczeństwem, skupia zaś uwagę na jednostce ludzkiej. W jego ujęciu bezpieczeństwo opiera się na emancypacji jednostek²³. Z kolei w opinii Martina Shawa, nie należy tak radykalnie przeciwstawiać bezpieczeństwa jednostek państwu. Potrzebna jest całościowa analiza, w której rozpatrywane byłoby bezpieczeństwo poszczególnych podmiotów niejako obok siebie. Za najwłaściwszy poziom konceptualizowania bezpieczeństwa uznaje społeczeństwo — jako poziom pośredni między państwem a jednostkami²⁴. Interesująca jest również koncepcja *human security* odnosząca się do jednostki ludzkiej. To szczególnego rodzaju bezpieczeństwo ludzkie jest współcześnie najbardziej wszechstronną i zaawansowaną konceptualizacją bezpieczeństwa człowieka jako podmiotu. Jego istotą jest jakość życia ludzi w społeczeństwie i w państwie²⁵.

W wymiarze przedmiotowym bezpieczeństwo dotyczy różnych dziedzin (określanych tradycyjnie płaszczyznami) oraz sprowadza się do poszerzania następujących elementów:

- katalogu chronionych wartości,
- zakresu środków i metod polityki bezpieczeństwa,
- przestrzennej wizji bezpieczeństwa państw.

W kontekście poszerzania rozumienia bezpieczeństwa w wymiarze przedmiotowym na uwagę zasługuje koncepcja bezpieczeństwa wszechstronnego

²² Szerzej: J. Kukulka, *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukulka (red.), Warszawa 1994, s. 40–41. Zob.: R. Zięba, *Wprowadzenie. Pozimnowojenny poradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, R. Zięba (red.), Warszawa 2010, s. 16.

²³ K. Booth, *War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for a Stable Peace* [w:] *New Thinking About Strategy and International Security*, London 1991, s. 341–344.

²⁴ M. Shaw, *There is No Such Thing as Society: Beyond Individualism and Statism in International Security Studies*, „Review of International Studies” 1993, vol. 19, no. 2, s. 159–175.

²⁵ R. Thakur, *From National to Human Security* [w:] *Asia-Pacific Security: The Economics-Politics Nexus*, St. Leonards 1997, s. 53–54.

(*comprehensive security*)²⁶. Wykracza ona poza tradycyjny zakres bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego na płaszczyźnie militarnej, a akcentuje potrzebę współdziałania państw w ochronie także innych dziedzin bezpieczeństwa (jak na przykład: środowisko naturalne, energetyka czy przepływy finansowe) z zastosowaniem metod budowy zaufania, środków dyplomacji prewencyjnej oraz możliwości, jakie daje współcześnie informatyzacja i środki międzynarodowej komunikacji. Obejmuje więc takie niemilitarne aspekty bezpieczeństwa, jak: polityczne, ekonomiczne, prawne, środowiskowe, kulturowe i humanitarne. Obecnie w ramach bezpieczeństwa wszechstronnego sytuuje się pozawojkowe działania na rzecz stabilizacji instytucji demokratycznych, wzmacniania rządów prawa, respektowania zasad gospodarki wolnorynkowej, poszanowania praw i wolności człowieka²⁷.

Wymiar procesualny jest odzwierciedleniem jego zmienności w czasie: bezpieczeństwo traktowane być powinno nie tylko jako stan, lecz także jako proces; uwzględniać należy jego dynamikę, wynikającą z ewolucji sposobów umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego (określanych jako jego modele), współzależności interesów bezpieczeństwa współczesnych państw, a także nierozzerwalności bezpieczeństwa międzynarodowego i pokoju²⁸. W wymiarze tym uwidacznia się w pełni jego dynamika, wynikająca zarówno z postępu naukowo-technicznego, jak i myśli społeczno-politycznej, konceptualizacji w nauce i praktyce życia codziennego, co w konsekwencji, składa się na rozwój dziejowy. Należy w tym kontekście wskazać między innymi na istotną cechę współczesnego bezpieczeństwa polegającą na zacieraniu się dotychczasowych granic między procesami wewnątrzpaństwowymi a międzynarodowymi. Dotyczy to między innymi roli podmiotów nieterytoryalnych oraz pozainstytucjonalnych, których znaczenie rośnie wraz ze wzrostem interakcji transgranicznych i transnarodowych w ramach procesów regionalizacji, a także ze wzrostem współzależności międzynarodowej²⁹.

Złożoność bezpieczeństwa w jego wymiarze procesualnym (perspektywicznym, funkcjonalnym) jest wykazywana przez fakt, że jest ono szczególnego rodzaju procesem społecznym zachodzącym w skali międzynarodowej, który odznacza się dużą dynamiką, określoną przez J. Kukułkę jako pulsacja³⁰. Te

²⁶ *Comprehensive Security in Asia: Views from Asia and the West on a Changing Security Environment*, R. Feddema, K.W. Radtke (ed.), Leide-Boston-Köln 2000, s. 48–49.

²⁷ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, K. Żukrowska, M. Grącik (red.), Warszawa 2006, s. 67.

²⁸ J. Stańczyk, *Złożoność kategorii bezpieczeństwa — zarys problematyki* [w:] *Bezpieczeństwo człowieka...*, s. 241.

²⁹ Szerzej: K. Żukrowska, *Globalizacja jako warunek zmieniający determinanty kształtowania się systemu bezpieczeństwa* [w:] *Raport o bezpieczeństwie 2000*, Kraków 2001, s. 9–50.

³⁰ J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 7, s. 29–40.

szczególne cechy bezpieczeństwa w wymiarze procesualnym trafnie określił R. Zięba, pisząc że „bezpieczeństwo podlega prawom ruchów systemów społecznych i jako takie powinno być ujmowane w sposób dynamiczny z zastosowaniem reguł dialektyki”³¹.

Marian Cieślarczyk³² w dyskursach nad bezpieczeństwem poszerza wyżej wymienione teorie o pojęcia, które charakteryzuje jako podstawowe kategorie, terminy. Zalicza do nich:

- podmiot bezpieczeństwa czyli ten „ktoś” lub to „coś”, kogo bezpieczeństwo dotyczy. Może to być pojedynczy człowiek, grupa społeczna, społeczność lokalna, naród, czyli społeczeństwo jako całość, a także korporacje transnarodowe i organizacje międzynarodowe oraz regiony; może to być również infrastruktura krytyczna;
- otoczenie (środowisko bezpieczeństwa) podmiotu i związany z nim przedmiot bezpieczeństwa. Przedmiot bezpieczeństwa definiuje rodzaj bezpieczeństwa lub też określa, jakiego przedmiotowego wymiaru (aspektu) bezpieczeństwa ono dotyczy. Otoczenie podmiotu jest jego środowiskiem. Gdy odnosi się ono do środowiska naturalnego, to mówimy wtedy o bezpieczeństwie ekologicznym; gdy np. do środowiska społecznego, to mówimy o bezpieczeństwie społecznym, ekonomicznym, politycznym i militarnym; gdy z kolei dotyczy środowiska kulturowego, to mówimy odpowiednio o bezpieczeństwie technicznym, informacyjnym itp. Można przyjąć, że przedmiot bezpieczeństwa niejako łączy podmiot ze środowiskiem;
- relacje podmiot — środowisko. Przez pojęcie relacji należy rozumieć akcje, reakcje, interakcje, stosunki, kontakty, więzi i oddziaływania między podmiotem a jego otoczeniem, z uwzględnieniem także tego, że w otoczeniu danego podmiotu funkcjonują inne podmioty. Dla bezpieczeństwa istotne są dwie grupy relacji: po pierwsze — rozpatrywanych ze względu na ich kierunek (jednostronne — dwustronne, symetryczne — niesymetryczne, pozytywne — negatywne, zwrotne), po drugie — analizowanych ze względu na ich skutki (relacje, które w jakimś wymiarze czasu i przestrzeni są jeszcze niedookreślone, dlatego nazywa się je wyzwaniem; relacje pozytywne, określane jako szanse, relacje negatywne, czyli zagrożenia);
- czas i przestrzeń (czasoprzestrzeń). Czas jest tym czynnikiem, który w swoisty sposób spaja poszczególne sfery (wymiarzy) bezpieczeństwa i obronności, umożliwiając uzyskanie efektu synergii, jako jednego z podstawowych warunków rozwoju w różnych dziedzinach życia społecznego.

³¹ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego...*, s. 58.

³² Zob. M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów...*, s. 40–105.